

NOTY BIBLIOGRAFICZNE

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 24 (1)/2013, s. 219–228

DOI: 10.12775/KLIO.2013.013

Miasto jako fenomen społeczny i kulturowy. Zbiór studiów,
red. C. Kardasz, J. Możdżeń, M. Spychaj, Toruń 2012, ss. 259

Prezentowany tom jest zbiorem artykułów młodych badaczy – historyków, archeologów, historyków sztuki, filologów, socjologów, etnologów i architektów krajobrazu. Podjęli oni próbę ukazania wieloaspektowej natury zjawiska społecznego i kulturowego, jakim jest ośrodek miejski. Zgodnie z przyjętymi założeniami, książkę podzielono na trzy bloki tematyczne: przestrzeń miejską, życie miejskie oraz postrzeganie miasta.

Pierwszy blok tematyczny otwiera artykuł Maurycego Kustra, który omawia potencjał poznawczy badań osadniczych nad średniowiecznymi miastami. Autor tego szkicu podjął się przedstawienia czynników warunkujących lokalizację miast i ich rozplanowanie. Warto powiedzieć, że w tej części książki nie pominięto zagadnień związanych z architekturą świecką i sakralną. Andrzej Buczyło na podstawie źródeł wizytacyjnych i skarbowych badał uposażenie fundacji królewskich dla Kościoła unickiego w miastach powiatu brzesko-litewskiego w XVII wieku. Ten blok tematyczny kończy studium Marty Akincza i Urszuli Knecer-Grygo poświęcony zasadności istnienia terenów zielonych we współczesnych ośrodkach miejskich. Została tutaj również poruszona bardzo istotna kwestia rozplanowania tych obszarów, będących często wyrazem dobrobytu w gęsto zaludnionych metropoliach.

Drugi blok tematyczny otwiera szkic Magdaleny Spychaj, w którym został poruszony temat pożywienia potraktowanego jako najistotniejszy element przetrwania człowieka. Autorka analizuje przepisy pochodzące z najstarszej czeskiej książki kucharskiej z XVI wieku. Wnikliwe badania

pozwoływały ustalić, że twórca „Spisu o krmich” zmienił swój status społeczny. Zupełnie odmienną tematyką zajęła się Agnieszka Malczewska, która przedstawiła posiadanie przez szlachtę nieruchomości w miastach śląskich. Według autorki czynnikami powodującymi taki stan rzeczy były aspekty reprezentatywne, ekonomiczne, a nawet dewocyjne. Marta Żakowska zainteresowała się natomiast miejskimi ruchami protestu jako nowymi zjawiskami społecznymi w Rosji. Artykuł ten kończy drugą część pracy.

Ostatni blok tematyczny otwiera tekst Julii Możdżeń pt. „Miasto pod panowaniem diabelskim. Gdański dominikanin w obliczu następstw rewolty społecznej z lat 1525–1526”. Autorka analizuje „Kronikę Pruską” Szymona Graunana i przedstawia wyłaniający się z niej obraz aktywności sił nadprzyrodzonych, będący efektem postępującej reformacji. Kolejny artykuł wyszedł spod pióra Bartłomieja Łyczaka, który omówił najstarsze malarzkie przedstawienia Torunia oraz ich tło ideowe. Należy również wspomnieć o tekście Tomasza Siewierskiego, który zajął się obrazem Wrocławia w polskiej historiografii po II wojnie światowej. Autorowi ukazał przemiany w postrzeganiu tej śląskiej metropolii przez historyków polskich po 1945 r. aż po czasy dzisiejsze. Ostatnim studium tej części książki jest artykuł Moniki Nowakowskiej, która przybliżyła czytelnikowi perspektywę rozwoju metropolii bydgosko-toruńskiej w świetle badań empirycznych. Całość pracy pt. „Miasto jako fenomen społeczny i kulturowy. Zbiór studiów” zamyka indeks osobowy.

Mikołaj Tomaszewski (Toruń)

Karol Kłodziński, *Officia maxima et principes officiorum. Problematyka badań nad kancelarią cesarską okresu pryncypatu na przykładzie sekretariatu a memoria*, Kraków 2012, ss. 251

Monografia została opublikowana nakładem Towarzystwa Wydawniczego „Historia Iagellonica” z siedzibą w Instytucie Historii UJ. Składa się ze wstępu, dwóch rozdziałów podzielonych na mniejsze czę-

ści, zakończenia, trzech aneksów, bibliografii, indeksu osób, podsumowania w języku angielskim oraz z dużej liczby fotografii.

Publikacja prezentuje analizę XIX-wiecznego dyskursu historiograficznego poświęconego zagadnieniu kancelarii cesarskiej okresu pryncypatu. Autor zajął się również przedstawieniem losów jednego z najbardziej kontrowersyjnych cesarskich sekretariatów – *a memoria*.

W pierwszym rozdziale pt. „Problematyka badań nad kancelarią cesarską okresu pryncypatu” przedstawiono nowożytną terminologię, którą posługiwano się w badaniach nad tego rodzaju instytucjami starożytnego Rzymu. Zaprezentowano również zależności między *officium* i *scrinium* a samą kancelarią rzymską, a także genezę badań tej instytucji. Karol Kłodziński, analizując szereg prac historyków niemieckich, jak i francuskich, twierdzi, że to właśnie rozdział autorstwa Otto Hirschfelda daje najbardziej szczegółowy opis sekretariatów badanego kresu. Trzeba jednak pamiętać, że prace autorstwa Edourda Cuq’a i Ludwiga Friedlandera również wniosły wiele spostrzeżeń do badanej tematyki.

Drugi rozdział zatytułowana „Sekretariat *a memoria* w kancelarii cesarza rzymskich okresu pryncypatu” podzielony jest na trzy podrozdziały. W pierwszym z nich przedstawiony został sekretariat *a memoria* w historiografii. W drugim skupiono się na samych sekretarzach w ujęciu propozograficznym, by w trzecim ukazać ich kompetencje i zadania. Dzięki analizie, i tak małej ilości źródeł udało się Autorowi ukazać wyjątkowe prawidłowości społeczno-administracyjnie oraz formalnoprawne.

Cennymi, ale zarazem nieodzownymi elementami omawianej książki są aneksy. W pierwszym z nich przedstawiono chronologiczny wykaz nowożytnych prac (rozdziałów) z drugiej połowy XIX wieku, omawiających sekretariaty kancelarii cesarskiej doby pryncypatu. W drugim aneksie przedstawiono wykaz nowożytnych terminów stosowanych przez dziewiętnastowiecznych badaczy na określenie kancelarii cesarskiej, jej sekretariatów oraz pracujących w niej sekretarzy. W ostatnim umieszczono spis urzędników *a memoria* w okresie panowania cesarza Augusta do czasów Dioklecjana.

Praca z powodzeniem może stanowić nie tylko wypełnienie jednej z wielu luk w polskiej historiografii, lecz także może być niezwykle ważnym

elementem w dyskusji na temat charakteru rzymskiej administracji i związanych z jej funkcjonowaniem instytucji.

Mikołaj Tomaszewski (Toruń)

Krzysztof Kwiatkowski, *Zakon Niemiecki jako „Corporatio Militaris”, część I: Korporacja i krąg przynależących do niej. Kulturowe i społeczne podstawy działalności militarnej zakonu w Prusach (do początku XV wieku)*, Toruń 2012, ss. 602

Monografia została opublikowana nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Składa się ze wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia, wykazu skrótów, bibliografii, indeksu osób, indeksu nazw geograficznych oraz indeksu rzeczowego. Prezentowana publikacja stanowi pierwszy tom szerszego studium poświęconego podstawom kulturowym aktywności militarnej zakonu krzyżackiego w Prusach.

W pierwszym rozdziale pt. „Korporacja zakonu niemieckiego i jej struktura w kontekście realizowanych przez nią funkcji militarnych. Bracia zakonni (*Fratres, Brudere*)” zaprezentowane zostały mentalne uwarunkowania aktywności militarnej państwa zakonnego, a także formalne i nieformalne normy określające funkcjonowanie zakonu w kontekście wojskowego charakteru kolektywnej działalności jego członków. Do tych norm autor zaliczył przede wszystkim posłuszeństwo, poszanowanie, służbę i surowość. W tej części książki czytelnik znajdzie również bardzo ciekawe rozważania na temat formuł powoływania wojska, rodzajów działań militarnych, regulacji statutowych czy znaczenia kapituł w kontekście prowadzenia wojen przez braci zakonnych.

Drugi rozdział pt. „Półczłonkowie zakonu niemieckiego (nienależący do *ad plenum consorcium*)” podzielony został na dwa podrozdziały. W pierwszym z nich poddano analizie środowisko półbraci, którzy, pracując na co dzień w dworach lub folwarkach zakonnych, mogli uczestniczyć w działaniach obronnych podczas ataków przeciwników na obszar pruskiego władztwa. W drugim podrozdziale ukazana została natomiast sytuacja półsióstr, których głównym zadaniem był nadzór nad służkami zajmującymi się głównie wypasem trzody. Warto nadmienić, że do ich obowiązków należała również opieka nad rannymi w walce braćmi zakonnymi, zwłaszcza wtedy, gdy konflikty zbrojne prowadzone były w pobliżu domów zakonnych.

W trzecim rozdziale pt. „Przynależący do kręgu zakonu niemieckiego i normy dotyczące pełnionych przez nich funkcji militarnych” uwagę poświęcono wszystkim osobom, bez których korporacja nie byłaby w stanie funkcjonować. Ze względu na dużą różnorodność pełnionych przez nie funkcji rozdział ten został podzielony na cztery podrozdziały. W pierwszym scharakteryzowano familiarów i konfratrów, w drugim giermków zakonnych, w trzecim usługujących, czyli: zamkowych, komorników, włodarzy, burgrabów, pachotków, knechtów, strzelców działowych i niewolnych. Ostatni podrozdział tej części książki dotyczy osób stale działających na korzyść korporacji, a wśród nich należy wymienić skalolów i kurów.

Krzysztof Kwiatkowski udowodnił, że zakon rycerski sprowadzony dla obrony pogranicza mazowiecko-pruskiego przed napadami pogańskich społeczności plemiennych podjął silnie umotywowaną ideowo konfrontację z przeciwnikiem nie tylko na obrzeżach władztwa książąt mazowieckich, ale i na całym obszarze między dolną Wisłą a dolnym Niemnem. Warto również podkreślić, że w omawianej książce państwo zakonu krzyżackiego zostało potraktowane jako społeczność o charakterze korporacyjnym.

Mikołaj Tomaszewski (Toruń)

Stanisław Roszak, *Koniec świata sarmackich erudytów*,
Toruń 2012, ss. 218

Praca składa się z wykazu skrótów, wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, indeksu osób oraz streszczenia w języku angielskim. Książka została wydana nakładem Stowarzyszenia Oświatowców Polskich w Toruniu w 2012 roku.

Pierwszy rozdział publikacji jest próbą zdefiniowania erudyty czasów saskich oraz zjawiska samej erudycji. Autorowi udało się wskazać cechy, które powinien posiadać erudyta omawianego okresu. W drugim rozdziale pt. „Republika uczonych” analizie poddano kręgi inteligencji w Rzeczypospolitej. Dokonano tutaj próby ukazania współpracy między poszczególnymi ośrodkami i jednostkami. Warto powiedzieć, że autor słusznie zauważył, jak ważnymi źródłami inspiracji dla polskich erudytów były wpływy z Saksonii, Włoch czy Prus. Kontynuacją tych rozważań jest następny rozdział pt. „Formy komunikacji i instytucje erudycji”. Ukazane zostały tutaj warunki współpracy, jakie dawała współczesna poczta, osobiste spotkania i korespondencja, która w czasach baroku przeżywała swój rozkwit. W tej części książki nie pominięto roli bibliotek, akademii, uniwersytetów i szkół.

W rozdziale czwartym pt. „Program erudycyjny” przedstawiono realizację idei upowszechniania samej wiedzy w postaci książek, wskazując przy tym na trudności, jakie w tej materii mogli napotykać magnaccy mecenas. Przykładem takiego problemu była sprawa wydania dzieła Potockiego pt. *Opera omnia*, które *nota bene* odniosło wielki sukces, zwłaszcza propagandowy, chwaląc zasługi Domu Potockich dla kraju.

W ostatnim rozdziale pt. „Rozmowy erudytów” podkreślono rolę epistolografii. Była ona niezbędna w umacnianiu więzi międzyludzkich. Autor zwrócił uwagę na znaczenie pamięci rodowej, która była zarówno

pamięcią komunikatywną, odwołującą się do potrzeb i wydarzeń, ale także pamięcią kulturową. Ten drugi przypadek dotyczy problematyki mitycznych protoplastów i kreowania wizerunków ojców założycieli danego rodu szlacheckiego.

Autor sam przyznaje, że nie można wskazać konkretnych granic końca epoki sarmackich erudytów. Przyjmuje więc, że jej kres następuje wraz ze śmiercią największych przedstawicieli tego nurtu, a mianowicie: Jana Fryderyka Sapiehy w 1751 r., Józefa Stanisława Sapiehy w 1754 r., Andrzeja Stanisława Załuskiego w 1758 r., Józefa Andrzeja Załuskiego w roku 1774, czy Józefa Aleksandra Jabłonowskiego w 1777 r.

Mikołaj Tomaszewski (Toruń)

Arkadiusz Cwołek, Piórem i buławą.

*Działalność polityczna Lwa Sapiehy kanclerza litewskiego,
wojewody wileńskiego, Toruń 2012, ss. 734 + il. ss. 16 + 1 tab.*

Prezentowana praca przybliży sylwetkę jednego z najpotężniejszych magnatów Rzeczypospolitej przełomu XVI i pierwszej połowy XVII w. Autor w swej publikacji skupił się na prowadzonej przez Sapiechę działalności politycznej.

Praca składa się z 11 rozdziałów, podzielonych według kryterium chronologicznego, z kilkoma wyjątkami, dzięki którym autor, jak sam podkreślił, chciał uniknąć niepotrzebnego rozdrabniania wątków. W tych przypadkach zastosowano podział problemowy. Pierwszy rozdział przedstawia początki kariery urzędniczej Lwa Sapiehy (lata ok. 1573/1576–1586). Drugi obejmuje okres od bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego do końca XVI w. W trzecim autor omówił wizje polityczne Lwa Sapieha

względem Inflant i Moskwy oraz jego działalność polityczną w latach 1600–1604. Czwarty rozdział porusza sprawę Dymitra Samozwańca oraz stosunków wewnętrznych w Rzeczypospolitej w dobie rokoszu sandomierskiego. Kolejne trzy części poświęcone zostały stosunkom z Moskwą w czasie prowadzonej wtedy wojny. Omówione kolejno zostały: działalność Lwa Sapiehy w latach 1609–1611, okres wojny polsko-moskiewskiej 1612–1615 r., wyprawa królewicza Władysława na Moskwę, aż po rozejm w Deulinie (dawniej Dywilino). Rozdział ósmy to omówienie działalności politycznej Lwa Sapiehy w latach 1619–1625. W kolejnym autor przedstawił jego aktywność po objęciu funkcji hetmana wielkiego litewskiego. Część dziesiąta to analiza działalności Lwa Sapiehy w czasie prowadzonej kampanii przeciw Szwecji w Inflantach. W ostatnim rozdziale autor przedstawił schyłkowy okres życia hetmana od 1629 aż do jego śmierci w lipcu 1633 r.

Cennym uzupełnieniem prezentowanej pracy jest aneks z ilustracjami zawierającymi siedemnasto- i osiemnastowieczne wizerunki Lwa Sapiehy oraz tablica genealogiczna przedstawiająca linię ródzańską Sapiechów, z której wywodził się magnat.

Andrzej Buczyło (Toruń)

Aleksander Smoliński, *Mundur i barwy jazdy dywizyjnej oraz strzelców konnych Wojska Polskiego. Lata 1919–1939*,
Grajewo 2012, ss. 318

Celem przewodnim tego opracowania była chęć przedstawienia szerszemu gronu czytelników barw i umundurowania formacji bojowych zasłużonych dla Wojska Polskiego. Praca składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii selektywnej i indeksu osobowego. Publikację

uzupełniają liczne fotografie oraz ilustracje, które przybliżają wygląd mundurów polskich kawalerzystów z okresu 1919–1939.

Rozdział pierwszy pt. „Formowanie pierwszych formacji dragonów Wojska Polskiego – krótki rys historyczny” stanowi rodzaj wprowadzenia do zagadnień związanych z dziejami szwoleżerów i ułanów okresu międzywojennego. Został tutaj przedstawiony pierwszy, niezwykle skomplikowany etap organizacji krajowych formacji jazdy dywizyjnej II Rzeczypospolitej. Autor stoi zresztą na stanowisku, że pierwsze tego typu jednostki powstawały równoległe z dywizjami piechoty na początku 1919 roku.

Rozdział drugi przedstawia dzieje jednostek szwoleżerów we Francji oraz ich zjednoczenie z krajową jazdą dywizyjną w 1919 roku. W rozdziale III zwrócono natomiast uwagę na to, że Armia Polska przebywająca na zachodzie Europy, mimo niedostatków posiadanych przez nią mundurów, była jedną z dwóch najlepiej i najbardziej jednolicie ubranych części polskich sił zbrojnych. W kolejnym rozdziale autor zwrócił uwagę na ubiór i barwy dragonów – formacji, która odgrywała ogromną rolę w armii w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Aleksander Smoliński zauważył tu, że umundurowanie tych jednostek było związane z tradycją, która sięgała czasów, gdy wchodziły one w skład oddziałów jazdy samodzielnej. Przedostatni rozdział pt. „Rzeczywisty kształt umundurowania formacji jazdy dywizyjnej oraz tworzenie się systemu barw jej pułków – koniec 1919 r.–początek 1922 roku” stanowi niezwykle cenne uzupełnienie dotychczasowych rozważań autora na temat podejmowanej przez niego problematyki. Przedstawione zostały tutaj wszelkie zmiany, jakie zachodziły w umundurowaniu żołnierzy w omawianym czasie. Były one w wielu przypadkach związane z pracami Komisji Ubiorczej, która opracowywała przepisy dotyczące ubioru i barw dla Wojska Polskiego. W wyniku działań tej komisji w 1922 roku ustalony został system barw wszystkich pułków strzelców konnych, który bez zmian przetrwał aż do 1927 r.

Szósty, a zarazem ostatni rozdział pt. „Zmiany barw oraz ogólne przekształcenia umundurowania strzelców konnych na tle munduru kawalerskiego w latach 1922–1939” jest kontynuacją rozdziału poprzedniego. Przedstawiono w nim niezwykle częste zmiany, jakie zachodziły w ubiorze i kolorystyce wojskowej. Czytelnik znajdzie tu również tabelę, w której

scharakteryzowane zostały mundury poszczególnych jednostek kawaleryjskich pod względem barw poruczyków, „szaserów” oficerskich, „szaserów” podoficerskich i szalików.

Mikołaj Tomaszewski (Toruń)